

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेतून
समृद्धी लेबर बजेट २०२४-२५ वार्षिक कृती आराखडा
तयार करण्याचे नियोजनाबाबत

महाराष्ट्र शासन

नियोजन (रोहयो) विभाग

शासन परिपत्रक क्रमांक :- मग्रारोहयो-२०२३/प्र.क्र.१४७/रोहयो-७

नवीन प्रशासकीय भवन, १६ वा मजला,

मंत्रालय, मुंबई – ४०० ०३२

दिनांक :- १३ सप्टेंबर, २०२३

संदर्भ :- १) महात्मा गांधी राष्ट्रीय रोजगार हमी योजना कायदा २००५

२) महाराष्ट्र रोजगार हमी योजना कायदा १९७७

३) महाराष्ट्र रोजगार हमी योजना कायदा २०१४ (सुधारित)

४) नियोजन (रोहयो) विभाग शासन परिपत्रक क्रमांक मग्रारोहयो-२०२०/प्र.क्र.२१/
रोहयो-७ दिनांक ०५ ऑगस्ट, २०२०

५) नियोजन (रोहयो) विभाग शासन परिपत्रक क्रमांक मग्रारोहयो-२०२०/प्र.क्र.२१/
रोहयो-७ दिनांक ०२ सप्टेंबर, २०२०

६) नियोजन (रोहयो) विभाग शासन निर्णय क्रमांक मग्रारो-२०२१/प्र.क्र.२६/रोहयो-१०अ
दिनांक ३० मार्च, २०२१

७) नियोजन (रोहयो) विभाग शासन परिपत्रक क्रमांक मग्रारोहयो-२०२१/प्र.क्र.०५/
रोहयो-७ दिनांक ०४ ऑगस्ट, २०२१

८) भारत सरकार, ग्रामीण विकास मंत्रालय यांचे पत्र क्रमांक G-३१०११/१७/२०१९-
MGNREGA-V (३६८३१४) दिनांक २४ सप्टेंबर, २०२०

शासनाने सन-२०२१ पासून लेबर बजेटला समृद्धी बजेट मध्ये परीवर्तित केले आहे. त्याचाच भाग
म्हणून गावांचे दशवार्षिक नियोजन करून फक्त मनरेगाच्या निधीमधून लक्षाधीश कुटूंबे तसेच समृद्ध गावे
विकसीत करण्याची संकल्पना मांडण्यात आली. त्यानंतर रोहयो कायदा १९७६ (सुधारित २०१४) च्या
तरतुदीनुसार -मनरेगा व विवीध विभागातील योजनांचे अभिसरणातून सुविधासंपत्र कुटूंब मिशन व सर्वांगीण
ग्राम समृद्धी योजनेस मा.मंत्रीमंडळाने मान्यता दिली. त्या अनुषंगाने दिनांक १४ डिसेंबर, २०२२ चा शासन
निर्णय काढण्यात आला. सदर शासन निर्णयानुसार मनरेगा मिशन तसेच क्षमता बांधणी कक्ष निर्मित करण्यात
आलेला आहे व मनरेगाची अंमलबजावणी मिशन मोडवर करण्यास सुरुवात झाली आहे. मनरेगा मिशनने

पंचवार्षिक नियोजन प्रतिपादन केला आहे. त्यात वैयक्तिक लाभाबाबत विस्तृत उद्दीष्ट दिले आहेत, ते येणप्रमाणे आहेत.

१) सिंचन विहीरी १० लक्ष

२) शेततळे ७ लक्ष

३) फळबाग, बांधावर वृक्ष लागवड, रेशीम उद्योग, बांबू लागवड १० लक्ष हेक्टर

वरील उद्दीष्टे ५ वर्षात पूर्ण करावयाचे शासनाने ठरविले आहे. म्हणून यावर्षीपासून -लेबर बजेट. किंवा -समृद्धी बजेट. हे “पंचवार्षिक बजेट” राहणार आहे. सर्व संबंधीतांनी त्या प्रमाणे कार्यवाही करावयाचे आहेत. त्या मागील कारण मिमांसा व इतर तपशील पुढे देण्यात येत आहेत.

सुविधासंपन्न कुटूंब मिशन राबविणे : याचे पहिले उद्दीष्ट बहुआयामी दरिद्री निर्देशांकानुसार (Multidimensional Poverty Index) गरीबी निर्मूलन आहे. ते साध्य करण्यासाठी खालील प्रक्रीया अवलंबवावी.

१) लाभार्थी प्राधान्यक्रम ठरविणे :- मनरेगांतर्गत प्राधान्यक्रमाचे पालन करून प्रत्येक प्राधान्यक्रम अंतर्गत खालील कुटूंबाना प्राधान्य देण्यात यावे.

१) बालमृत्यू व माता मृत्यू झालेली कुटूंबे

२) कुपोषित मुले असलेली कुटूंबे

३) कुटूंबातील सर्व सदस्य निरक्षर असलेली कुटूंबे

४) शाळाबाह्य मुले असलेली कुटूंबे (हयात स्थलांतरीत होणारे सर्व कुटूंबे येतील)

उदाहरणार्थ अनुसूचित जातीतील कुटुंबास लाभ देतांना वरील प्राधान्यक्रम लागू राहील.

२) सुविधासंपन्न कुटुंब बनविणे :- मनरेगा कायदयानुसार कुटुंबांना सुविधासम्पन्न बनविण्यासाठी त्यांना गुणवत्तापूर्ण टिकाऊ उत्पादक मत्ता देणे अपेक्षित आहे. त्यानुसार वरील प्रमाणे निवडलेल्या कुटुंबांना खालील प्रमाणे मत्ता द्यावयाचे आहेत, जेणेकरून त्यांचे जगण्याचा आधार मजबूत होईल.

१. संरक्षित सिंचन व दुबार पिकातून उत्पन्न वाढविण्यासाठी 'प्रत्येक शेताला पाणी' ही संकल्पना राबविणे

१.१. **विहीर :** भारत सरकार के -हर खेत को पानी. या योजनेतर्गत -विहीर घटक. तसेच CTR-Catch The Rains When It Falls Where it Falls च्या पार्श्वभूमीवर दि ४ नोव्हेंबर, २०२२ च्या शासन निर्णयानुसार 'प्रत्येक शेतकन्याला विहीर' देणे.

लक्षांक : प्रत्येक ग्रामपंचायतीने दरवर्षी किमान १५ विहीरीचे बांधकाम करावयाचे आहेत. येथे किमान म्हणजेच 'कमीत कमी' असा अर्थ असून गावात जॉबकार्डच्या उपलब्धतेनुसार यापेक्षा कितीही अधिक विहीरी दरवर्षी करता येतील.

१.२. **शेततळःप्रत्येक शेतक-याकडे जलसाठा वाढवण्यासाठी विहीरीचा जोडीला अस्तरीकरणासह शेततब्याची दयावयाचे आहेत.**

लक्षांक : प्रत्येक ग्रामपंचायतीने दरवर्षी किमान १० शेततब्याचे काम करावयाचे आहेत. खानपान पट्टा जमीन असलेले तसेच Dark Zone मधील ग्रामपंचायतीने दरवर्षी किमान २५ शेततब्याची कामे करावयाचे आहेत. येथे किमान म्हणजेच कमीत कमी' असा अर्थ असून गावात जॉबकार्डच्या उपलब्धतेनुसार यापेक्षा कितीही अधिक शेततळे दरवर्षी करता येतील.

१.३. **पाण्याचा योग्य निचरा करून भूजल पातळी वाढवण्यासाठी प्रत्येक एक एकर शेतामागे एक शोष खड्हा (जलतारा) तयार करणे.**

लक्षांक : प्रत्येक ग्रामपंचायतीने दरवर्षी किमान ५० जलताराची कामे करावयाचे आहेत. येथे किमान म्हणजेच 'कमीत कमी' असा अर्थ असून गावात जाबकार्डच्या उपलब्धतेनुसार यापेक्षा कितीही अधिक जलतारा दरवर्षी करता येतील.

उत्पादकतेत वाढ

सिंचनासाठी पाण्याची उपलब्धता उत्पादन वाढविण्यासाठी आवश्यक आहे. परंतु उत्पन्नात पटीने वाढ करण्यासाठी फक्त उत्पादन वाढवून भागणार नाही तर उत्पादकतेत सुद्धा वाढ करावे लागेल. मनरेगा योजनेतर्गत पाण्याची उपलब्धता वाढवून देता येते. परंतु त्यापुढील उत्पादकता वाढवण्याचे कार्य नाही केल्यास -सुविधासंपन्न कुटुंब. हे उद्दिष्ट साध्य होणार नाही. हे उद्दिष्ट साध्य नाही झाल्यास मनरेगांतर्गत कार्यरत कर्मचाऱ्यांना परिणाम मिळवण्याचा समाधान मिळणार नाही. तसेच परिणाम मिळाल्याने गावातील लोकांकडून कामाची मांगणी कमी होण्याची शक्यता बळावेल. त्याने गावात मनुष्य दिवस कमी होऊन ग्राम रोजगार सेवकाला तोटा होणे संभवतो. त्यामुळे ग्राम रोजगार सेवकांनी उत्पादकता वाढीचे कामावर लक्ष

देण्यास प्रोत्साहित करण्यात येत आहे.

२.. **फळबाग, बांधावर वृक्ष लागवड, रेशीम उद्योग, बांबू लागवड :** वरील प्रमाणे सिंचनाची सोय असलेल्या कुऱ्यांना इतर कंत्राटी कर्मचाऱ्यांना सुद्धा अधिक मनुष्यदिवस निर्मितीनं होणारे संभाव्य लाभ वाढविण्यासाठी आतापासून उत्पादकता वाढीच्या कामात सहभागी होण्यास प्रोत्साहित करण्यात येत आहे.

क : प्रत्येक ग्रामपंचायतीत किमान १५ हेक्टर लागवड करावयाचे आहेत. येथे किमान म्हणजेच कमीत कमी" असा अर्थ असून गावात जॉबकार्डच्या उपलब्धतेनुसार यापेक्षा कितीही अधिक लागवड दरवर्षी करता येतील.

तालुकास्तरीय समिती :- लागवडी करिता तीन यंत्रणा असल्यामुळे गटविकास अधिकारी, तालुका कृषी अधिकारी, लागवड अधिकारी, सामाजिक वनिकरण या तिघांची समिती तयार करण्यात येत आहे. या तिन्ही अधिकाऱ्यांनी गाव स्तरावरील उपलब्ध कर्मचाऱ्यांच्या संख्येचा प्रमाणात लागवडीचे उद्दिष्ट ठरवून घ्यावे आणि त्या प्रमाणात कार्यवाही करावी.

यावर्षी योग्य उंचीचे (दीड फूट पेक्षा अधिक उंचीचे) रोपांची उपलब्धता कमी असल्यामुळे हा उद्दिष्ट कमी ठेवण्यात आला आहे. पुढील वर्षापासून हा उद्दिष्ट पटीने वाढविण्यात येईल. तथापि योग्य उंचीचे रोपांची उपलब्धता मुबलक प्रमाणात असेल तर अधिक लागवड करण्यात यावे. उद्देश्य आहे की चौथ्या वर्षापासून फळे लागणे सुरु होणे गरजेचे आहे. असेही निर्दर्शनास आले आहे की काही ठिकाणी रोपवाटिकेत योग्य उंचीचा रोपे उपलब्ध नसल्यामुळे कमी उंचीच्या रोपांची लागवड केली जाते. या परंपरेस या परिपत्रकाने बंदी घालण्यात येत आहे. कोणत्याही परिस्थितीत कमी उंचीच्या रोपांची लागवड करण्यात येऊ नये. कारण त्याने रोपांना उशीरा फळे येतात. अशाने दरिद्री निर्मूलनास खोळंबा बसतो.

३. **गोठे / शेळीपालन / कुकुटपालन शेड :** याची मागणी मोठ्याप्रमाणात आहे. ही काम ६०:४० प्रमाणात बसत नसल्यामुळे फळबाग वृक्ष लागवड, बांबू लागवडीतून अतिरिक्त कुशल निर्माण झाल्यास करता येईल.

४. **शेत पाणंद रस्ते :-** राज्यात याची मागणी मोठ्याप्रमाणात आहे. मात्र अंमलबजावणी फक्त काहीच ग्रामपंचायतीना जमली आहेत. इतरांनी या यशस्वी ग्रामपंचायतीकडून शिकण्याची

गरज आहे. यातील सर्वात महत्वाचा मुद्दा लक्षात घेण्यासारखा आहे तो ज्या शेतकऱ्यांच्या शेतांना पाणंद रस्त्याचा लाभ होणार आहेत. त्यांचेच जाबकार्डचा वापरातून यशाचे प्रमाण वाढते.

लक्षांक : प्रत्येक ग्रामपंचायतीत किमान २ किलोमीटर पाणंद रस्त्याचे काम करावयाचे आहे. येथे किमान म्हणजेच 'कमीत कमी' असा अर्थ असून गावात जॉबकार्डच्या उपलब्धतेनुसार यापेक्षा कितीही अधिक पाणंद रस्ते दरवर्षी करता येतील.

सर्वांगीण ग्राम समृद्धी

मनरेगांतर्गत एकूण २६६ प्रकारची कामे करता येतात. 'सुविधासंपन्न कुटुंबे तयार करण्यासाठी आवश्यक तसेच मागणी असलेल्या कामांबाबत वर चर्चा केली गेली आहे. सुविधासंपन्न कुटुंब करत असताना गावात काही पायाभूत सुविधा जसे पाणंद रस्ते, गोडाऊन, नाला खोलीकरण, सरळीकरण, तलावातील गाळ काढणे इत्यादी सार्वजनिक कामे करावे लागतील. राज्यात मनरेगाच्या कामांबाबत तक्रारी होतात. मात्र वैयक्तिक कामांबाबत तक्रारीचे प्रमाण कमी आहेत. सार्वजनिक कामांबाबत तक्रार कमी व्हावे याकरिता गावातील लोकांनी समोपचाराने कार्य करण्याची गरज असते. तसेच काही सार्वजनिक कामांचे वैयक्तीकरण करता येते जसे पाणंद रस्ते. एखादा सार्वजनिक कामाबाबत त्याचे वैयक्तिक फायदे गावकऱ्यांना समजल्यास तक्रारीचे प्रमाण आटोक्यात येईल. यासाठी दोन प्रकारे काम करता येईल.

१. आधीपासून समोपचाराने कार्य करणाऱ्या ग्रामपंचायतींचे निवड करून अशा गावांमध्ये सर्वांगीण ग्राम समृद्धीचे कार्य सद्यस्थितीत उपलब्ध यंत्रणेमार्फत वेगळ्याने विशेष प्रयत्न न करता करता येणे शक्य आहे. अशा गावांचे निवडीसाठी राज्य स्तरावरून एक गूगल फार्म विकसित करण्यात येईल.

२. असे समोपचाराने जगण्यास प्रेरित करू शकणाऱ्या व्यक्तींचे निवड करून यासाठी जिल्हा व तालुकास्तरावर जिल्हाधिकारी, मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हापरिषद तसेच गट विकास अधिकारी यांनी विविध स्तरांवर कार्यशाळा बैठका इत्यादी आयोजित करून गावांना प्रेरित करू शकणाऱ्या कर्मचारी/ अधिकारी यांची निवड करावी. अशा बैठका व कार्यशाळा आयोजित करण्याचे शेवटचे दिनांक ३१ आक्टोबर, २०२३ ठरविण्यात येत आहे.

दिनांक १४ डिसेंबर, २०२२ रोजीच्या शासन निर्णयामधील तरतुदीनुसार, उपरोक्त दोन्ही प्रकाराच्या गावांना “नंदादीप गावे” असे संबोधण्यात येईल.

अशा गावांमध्ये खालील प्रकारची कामे प्राधान्याने घ्यावीत :

१. **शाळा कंपाऊंड वॉल :** दिनांक २५ जुलै, २०२३ रोजीच्या शासन निर्णयानुसार शासनाने राज्यातील सर्व शाळांना १५ वा वित्त आयोग तसेच अन्य निधीचा मनरेगा निधीसोबत अभिसरणातून प्राधान्यक्रमाने वॉल कंपाऊंड बांधण्याचा निर्णय घेतला आहे. त्यामुळे यावर्षी सर्व ग्रामपंचायतींनी हे कार्य पूर्ण करावे.
२. **गोडाऊन बांधणे :** सोयाबीन सारखा शेतमाल हंगामाप्रमाणे सर्वच शेतकऱ्यांचे उत्पादन एकच वेळी येते. शेतकऱ्यांकडे सोयाबीन साठवण्याची व्यवस्था नसल्यामुळे सगळेच जण लगेच बाजारात विकण्यास येतात. त्यामुळे बाजारभाव पडतो. गोडाऊन यापासून शेतकऱ्यांचा बचाव करू शकतो. गोडाऊनचे काम ६०:४० प्रमाणात बसत नसल्यामुळे फळबाग, वृक्ष लागवड, बांबू लागवडीतून अतिरिक्त कुशल निर्माण झाल्यास ही कामे करता येईल. अशा प्रकारे नियोजनातून गोडाऊन बांधकामास सुरुवात करण्यास सर्व ग्रामपंचायतींना प्रोत्साहित करण्यात येत आहे.
३. **नाला खोलीकरण / सरळीकरण / रुंदीकरण / तलावातील गाळ काढणे :** ही कामे वरकरणी मनरेगामधून न करता येण्यासारखे दिसतात. परंतु समोपचाराने कार्य करणाऱ्या गावांना हे मनरेगामधून करणे शक्य होते असे दिसून आले आहेत.
४. **वरील कामांवरील तयार झालेल्या अतिरिक्त कुशलचा वापर करून सिमेंट नाला बांध तसेच इतर प्रकारचे बांध बांधणे.** असे करून भारत सरकार थे -हर खेत को पानीं या योजनेतर्गत 'विहीर घटक' तसेच CTR Catch The Rains When It Falls Where it Falls या दोन्ही संकल्पना प्रत्यक्षात अंमलात आणून गावाला 'टँकरमुक्त गाव' करणे. तसेच प्रत्येक शेताला पाणी हे उद्दिष्ट साध्य करून 'सुविधासंपन्न कुटुंब संकल्पना साकार करणे.
५. **गावातील महिलांचा सहभाग वाढविण्यासाठी स्वसहाय्य समूहासाठी 'सामयिक सभागृहाचे बांधकाम** करणे. हे पण ६०:४० प्रमाणात बसत नाही, तथापि, अधिक अकुशल देणाऱ्या कामाचे नियोजन करून हे बांधकाम सुद्धा करता येणे शक्य आहे.

जॉबकार्डची उपलब्धता : राज्यात साधारण १ कोटी ३० लक्ष जाबकार्ड देण्यात आले आहेत त्यातील साधारण ६२ लक्ष जाबकार्ड एकटीव्ह (मागील ३ वर्षात वापरले गेलेले) आहेत. सर्व एकटीव्ह जॉबकार्ड दरवर्षी १०० दिवस वापरण्याचे उद्दिष्ट ठेवल्यास दरवर्षी ६२ कोटी मनुष्य दिवस निर्माण होणे शक्य आहे. तसेच ग्राम पंचायत पातळीवर १५ विहीरी खोदण्यासाठी १५० से २२५ जॉबकार्ड लागणार आहेत. ते विहीरीची कामे किती गतीने पूर्ण करण्याचे ठरवले त्यावर अवलंबून राहील.

भारत सरकारचे ९०% निधी घ्यावयाचे ठरवल्यास ६०:४० या प्रमाण राखावे लागते तसेच एका जॉबकार्डावर एका वर्षात १०० दिवसांपेक्षा अधिकचे काम देता येत नाही. त्यानुसार एक जॉबकार्ड मागे दरवर्षी रु. ४५,५०० ची कामे करता येतात. अर्थात १,००० जॉबकार्ड असलेले ग्राम पंचायत दरवर्षी रु.४.५५ कोटीचे काम करू शकते. त्याच प्रमाणे ५०० जाबकार्ड वाले रु २.२५ कोटींचे आणि तसेच २५० जॉबकार्ड वाले रु. १.१२ कोटींचे कार्य करू शकतात.

दिनांक २ सप्टेंबर, २०२२ रोजीच्या शासन निर्णयानुसार ग्राम पंचायतीत जाबकार्डाची संख्या वाढवता येते. गंगापूर छत्रपती संभाजीनगर) मधील एका ग्राम पंचायतीने मागील वर्षात जाबकार्डाची संख्या दोन पट केल्याचे दिसून आले आहे.

तांत्रिक व प्रशासकीय मान्यतेचा समयबद्ध कार्यक्रम :-

पुढील वर्षाचा समृद्धी बजेट (लेबर बजेट) तयार करण्याचे कार्य सध्या सुरु आहे. मे २०२४ मध्ये केंद्र सरकारचे कार्यकाळ पूर्ण होत असल्यामुळे फेब्रुवारीपासून संसदीय निवडणूकीची आचार संहिता लागू होण्याची शक्यता आहे. त्यानंतर जून ते आक्टोंबर मनरेगाचे कामाचा हंगाम नसतो. त्या मध्यल्या काळात महाराष्ट्रात विधिमंडळाच्या निवडणूका लागतील. या पार्श्वभूमीवर यावर्षी समृद्धी बजेट व जिल्हा कृती आराखडा तयार करण्याबरोबरच पुढील पूर्ण आर्थिक वर्ष २०२४-२५ चे तांत्रिक व प्रशासकीय मान्यतेचे कार्य फेब्रुवारी, २०२४ आखेर पूर्ण करावे लागेल..

त्याचबरोबर मिशन मोडवर कार्य करण्याचे नियोजन पहिल्यांदाच करण्यात येत असल्यामुळे मागील वर्षाचे समृद्धी बजेटचे पूरक बजेट तयार करून मोर्चाप्रमाणात विहीरी, शेततळे, बांबू, फळबाग, वृक्ष लागवड चे कार्यक्रम हाती घेऊन त्या कामांना तांत्रिक व प्रशासकीय मान्यता घावे लागणार आहेत.

या सर्व विवेचनांती तांत्रिक व प्रशासकीय मान्यतेचे शेवटचे दिवस खालील प्रमाणे ठरविण्यात येत आहे.

१. वित्तीय वर्ष २०२३-२४ मध्ये करावयाच्या कामांना तांत्रिक व प्रशासकीय मान्यतेचे शेवटचे दिनांक १५ ऑक्टोबर २०२३.

२. वित्तीय वर्ष २०२४-२५ मध्ये करावयाच्या कामांना तांत्रिक व प्रशासकीय मान्यतेचे शेवटचे दिनांक १५ फेब्रुवारी २०२४.

हे सर्व कार्य विहित मुदतीत करण्यासाठी एकापेक्षा अधिक विशेष ग्रामसभा घेण्याची गरज भासू शकते ते गरजे प्रमाणे घेण्यात यावे, ग्राम सभेने मान्यता दिल्यानंतर जिल्हा कृती आराखडयात समाविष्ट होण्याची वाट म पाहता तांत्रिक व प्रशासकीय मान्यता, कार्यारंभ आदेश तसेच कार्य सुरु करून पूर्ण करण्याचे कार्य करण्यास मान्यता देण्यात येत आहे. जिल्हा कार्यक्रम समन्वयकाने अशा कार्माना कार्यातर मान्यता देऊन जिल्हा कृती आराखडयात समाविष्ट करावे.

आढावा सभा : मिशन मोडवर कार्य करावयाचे असल्यामुळे यावर्षी मा मुख्यमंत्री आणि सर्व पातळीवरील अधिकारी आणि पदाधिकाच्यांकडून आढावा सभा घेतल्या जातील. सुरुवातीस मिशन महासंचालक सर्व गटविकास अधिकाच्यांच्या विभाग पातळीवर कार्यशाळा सुद्धा घेतील.

मासिक प्रगती मूल्यमापन : दिनांक २५ जानेवारी, २०२३ रोजीच्या शासन निर्णयानुसार सर्व पातळीवरील प्राधिका-यांची जवाबदारी निश्चित करण्यात आलेली आहे. मिशन मोडवर कार्य करत असताना सर्व पातळीवर ही जबाबदारी पार पाडल्या जातील यासाठी खालील प्रमाणे गुणांकन व्यवस्था निर्माण करण्यात येत आहे.

१. Timely payment (अकुशल)
२. Timely payment (वैयक्तिक कुशल)
  - २.१. काम होण्यासाठी पुरेसे मर्स्टर निघण्याचे ७ दिवसांचे आत MB recording करणे
  - २.२. MB recording झाल्यावर ७ दिवसांचे आत बिल सादर करणे.
  - २.३. बिल सादर झाल्यावर ७ दिवसांचे FTO जनरेट करणे .
  - २.४. FTO जनरेट झाल्यानंतर ७ दिवसांचे आत पहिली सही करणे.
  - २.५. पहिली सहीचे ७ दिवसांचे आत दूसरी सही करून निधी मागणी करणे.
३. Transaction Rejection.
४. Rejected transaction regeneration.
५. अपूर्ण कामे पूर्ण करणे.

६. ग्राम पंचायत अंतर्गत सर्व कुपोषित मुलांचे भूधारक कुटुंबांना मनरेगांतर्गत मतेचा लाभ देणे
७. ग्राम पंचायत अंतर्गत सर्व कुपोषित मुलांचे भूमिहीन कुटुंबांना मनरेगांतर्गत रोजगार उपलब्ध करून देणे.
८. ग्राम पंचायत अंतर्गत बालमृत्यु/ माता मृत्यु झालेले सर्व भूधारक कुटुंबांना मनरेगांतर्गत मतेचे लाभ देणे.
९. ग्राम पंचायत अंतर्गत बालमृत्यु / माता मृत्यु झालेले सर्व भूमिहीन कुटुंबांना मनरेगांतर्गत रोजगार उपलब्ध करून देणे.
१०. ग्राम पंचायत अंतर्गत सर्व शाळाबाहय मुलांचे भूधारक कुटुंबांना मनरेगांतर्गत मतेचा लाभ देणे
११. ग्राम पंचायत अंतर्गत सर्व शाळाबाहय मुलांचे भूमिहीन कुटुंबांना मनरेगांतर्गत रोजगार उपलब्ध करून देणे.
१२. ग्राम पंचायत अंतर्गत १०० टक्के सदस्य निरक्षर असलेल्या भूधारक कुटुंबांना मनरेगांतर्गत मतेचा लाभ देणे.
१३. ग्राम पंचायत अंतर्गत १०० टक्के सदस्य निरक्षर असलेल्या भूमिहीन कुटुंबांना मनरेगांतर्गत रोजगार: उपलब्ध करून देणे.
१४. ग्राम पंचायत अंतर्गत एंड्रॉयड मोबाईल नसलेल्या भूधारक कुटुंबांना मनरेगांतर्गत मतेचा लाभ देणे.
१५. ग्राम पंचायत अंतर्गत एंड्रॉयड मोबाईल नसलेल्या भूमिहीन कुटुंबांना मनरेगांतर्गत रोजगार उपलब्ध करून देणे.
१६. ग्राम पंचायत अंतर्गत गॅस सिलेंडर भरू शकत नसलेल्या भूधारक कुटुंबांना मनरेगांतर्गत मतेचा लाभ देणे
१७. ग्राम पंचायत अंतर्गत गॅस सिलेंडर भरू शकत नसलेल्या भूमिहीन कुटुंबांना मनरेगांतर्गत रोजगार उपलब्ध करून देणे.
१८. प्रत्येक ग्रामपंचायती मागे किमान १५ विहीरीस कार्यारंभ आदेश देणे.
१९. प्रत्येक ग्रामपंचायती मागे किमान १० शेततब्यांस कार्यारंभ आदेश देणे.
२०. प्रत्येक ग्रामपंचायतीत किमान ५ हेक्टर बांबू/ फळबाग वृक्ष/ तूती लागवडीस कार्यारंभ आदेश देणे

उपरोक्त सर्व बाबी व संदर्भ क्रमांक ८ मधील केंद्र शासनाने दिलेल्या सूचना लक्षात घेता, सोबत जोडलेल्या प्रपत्र-अ नुसार कालावधी निहाय करावयाच्या उपक्रमांची माहिती सोबत जोडली आहे. त्यानुसार सर्व जिल्ह्यांनी कार्यवाही करावी.

सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा संकेतांक २०२३०९१३१८२७०९२७१६ असा आहे. हे परिपत्रक डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(विजयकुमार कलवले)
सहाय्यक संचालक, महाराष्ट्र शासन

प्रत :-

- १) मा.मंत्री (रोहयो) यांचे खाजगी सचिव
- २) मा.प्रधान सचिव (रोहयो) यांचे स्वीय सहाय्यक
- ३) सर्व विभागीय आयुक्त
- ४) आयुक्त, कृषी आयुक्तालय, पुणे
- ५) आयुक्त, महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना, नागपूर
- ६) सर्व जिल्हाधिकारी
- ७) सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
- ८) सर्व उपायुक्त (रोहयो), विभागीय आयुक्त कार्यालय
- ९) संचालक (फलोत्पादन), कृषी आयुक्तालय, पुणे
- १०) संचालक (मृद संधारण), कृषी आयुक्तालय, पुणे
- ११) सर्व मुख्य अभियंता (मृद व जलसंधारण)
- १२) सर्व जिल्हा अधिकारी कृषी अधिकारी
- १३) सर्व जिल्हा रेशीम अधिकारी
- १४) सर्व उपजिल्हाधिकारी (रोहयो)
- १५) सर्व उप मुख्य कार्यकारी अधिकारी (नरेगा, ग्रामपंचायत)
- १६) सर्व गटविकास अधिकारी, नरेगा
- १७) सर्व उप वनसंरक्षक

- ૧૮) ઉર્વ ઉપસંચાલક (સામાજિક વનીકરણ)
- ૧૯) વિત્ત વિભાગ (અર્થ-૧૬, વ્યાય-૮)
- ૨૦) નિયોજન વિભાગ (કા-૧૪૩૪ વ કા-૧૪૨૪)
- ૨૧) નિવઢ નસ્તી (રોહયો-૭)

प्रपत्र-अ
आर्थिक वर्ष २०२४-२५
समृद्धी लेबर बजेट नियोजन व वार्षिक कृती आराखडा तयार करण्याचे नियोजन

अ. क्र.	कार्यवाहीचा तपशील	जबाबदार अधिकारी	कार्यवाही पूर्ण करावयाचा दिनांक	बैठकीत चर्चा करावयाच्या मुददयांची माहिती
१	२	३	४	५
१	शिवार फेरी संबंधीत गावातील सरपंच / ग्रामपंचायत प्रशासक, ग्रामसेवक, ग्राम रोजगार सेवक, कृषी सहाय्यक, तलाठी व ग्रामस्तरावरील अन्य शासकीय अधिकारी कर्मचारी यांच्या उपस्थितीत शिवार फेरी काढण्यात यावी.	जिल्हा कार्यक्रम समन्वयक तथा जिल्हाधिकारी व सह जिल्हा कार्यक्रम समन्वयक तथा मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद	दिनांक ०७ ते १४ सप्टेंबर २०२३	१. मुख्य पाणलोट क्षेत्राचे निरीक्षण करणे २. नदी, तलाव, धरण, पाझर इत्यादीतील गाव तलाव, गाळ काढण्याबाबतचे निरीक्षण ३. माथा ते पायथा उपचार सीसीटी, एलबीएस, कंटूर बांध, शेततळे, कंपार्टमेंट बांध, ग्रेडेड कंटूर, विहीर पुनर्भरण, सिंचन विहीर, फळबाग लागवड, बिहार पॅटर्न इत्यादीच्या अनुषंगाने शिवाराचे निरीक्षण करणे
२	गाव/वाडी/तांडा फेरी गावात घेण्यात येणा-या सामुदायिक कामासंदर्भात सरपंच, ग्रामपंचायत सदस्य, ग्रामसेवक, ग्राम रोजगार सेवक, तंटामुक्ती अध्यक्ष व गावातील अन्य मान्यवरांच्या उपस्थितीत ही फेरी काढण्यात यावी. (समृद्धी बजेटच्या अनुषंगाने कुटूंब आधारीत आढावा लक्षात घ्यावा)	गट विकास अधिकारी पंचायत समिती व तहसीलदार व इतर क्षेत्रीय यंत्रणांचे तालुकास्तरीय अधिकारी	दिनांक १५ सप्टेंबर ते २० सप्टेंबर २०२३	१. गाव समृद्धीच्या दृष्टीने गावात सामुदायिक घ्यावयाचे कामे २. गाव समृद्धीच्या दृष्टीने अभिसरण अंतर्गत घ्यावयाची विवीध २६२ कामांचे नियोजन (शासन निर्णय दिनांक ३० मार्च, २०२१) ३. शोषखड्डा, शौचालय, घरकुल, बाजार ओटे, सार्वजनिक पाणीपुरवठा विहीरी, मुरुमीकरण, खडीकरण, सिमेंट रस्ते इत्यादी अनुषंगाने गाव फेरी काढण्यात यावी. ४. वैयक्तीक लाभार्थ्याच्या निवडीच्या अनुषंगाने गावफेरीत बाबी समाविष्ट कराव्यात.
३	ग्रामपंचायत स्तरावरील	सरपंच, ग्रामपंचायत	दिनांक २१ ते २४	१. गाव पातळीवरील कामाचे

	अधिका-यांची बैठक	प्रशासक, ग्रामसेवक, तलाठी, कृषी सहाय्यक, अंगणवाडी ताई, ग्रामपंचायत सदस्य संबंधीत जिल्हा परिषद शाळेतील मुख्याध्यापक व उपशिक्षक इ.	सप्टेंबर, २०२३	मजुरी व कुशल प्रमाण ६०:४० असे राहणेसाठी निर्णायक बाबी लक्षात घेणे. उदाहरणार्थ, जसे की गावात सिमेंट रोड घ्यावयाचा झाल्यास त्याचे मजुरी : कुशल प्रमाण २८:७२ असे आहे त्याच बरोबर माथा ते पायथा उपचारातील मजुरी अधिक असणारे जसे की, सीसीटी, डीप सीसीटी, लूज बोल्डर, गॅबियन, वृक्षलागवड (बिहार पॅटर्न) असे स्ट्रक्चर जोडीने घ्यावे जेणेकरून गाव स्तरावरील मजुरी व कुशल प्रमाण झाकले जाईल. २. टार्गेट लाभार्थ्याच्या नोंदणी करणे ३. मजुरी न मिळण्यामुळे कामाच्या अभावी होणा-या स्थलांतर कुटूंबाची यादी तयार करणे ४. कामाअभावी स्थलांतरीत होणा-या कुटूंबातील विद्यार्थ्यांची वर्गनिहाय यादी वेगळ्याने तयार करणे ५. गाव पातळीवर सेल्फ वर कामे राहणे साठी उपाययोजना करणे
४	कुटूंब समृद्धीसाठी सर्वेक्षण	गट विकास अधिकारी पंचायत समिती व तहसीलदार सरपंच, ग्रामपंचायत प्रशासक, ग्रामसेवक, तलाठी, कृषी सहाय्यक, अंगणवाडी ताई, ग्रामपंचायत सदस्य संबंधीत जिल्हा परिषद शाळेतील मुख्याध्यापक व उपशिक्षक इ.	दिनांक २५ ते ३० सप्टेंबर, २०२३	१. कुटूंब आधारीत समृद्धी बजेटची गाव फेरी निश्चित करावी यात प्रामुख्याने गरीब, गरजू शेतकरी, शेतमजूर कुटूंबे लखपती कशी होतील याचे नियोजन करावे. २. समृद्ध कुटूंबाचे नियोजन करताना खालील बाबींची दक्षता घ्यावी. ३. भूमिहीन शेतमजूर व मजुरीची किरकोळ कामे करणारी गरजू लोक यांना यंत्रणांनी स्वयंस्फूर्तीने रोजगार हमी

				<p>योजनेच्या कामाबदल माहिती द्यावी व अशा लोकांना लखपती करण्यासाठी योजनेत सहभागी करून घ्यावे.</p> <p>ii. शहरी भागातून परतलेल्या व्यक्ती</p> <p>iii. रोज शहरात जाऊन काम करणारे व रोजगार गमावलेल्या व्यक्ती</p> <p>iv. शहरी स्थलांतर थांबवायचे आहे म्हणून उपलब्ध होणारे नवीन कामगार</p> <p>v. दर आठवड्याला मजूरी मिळेल म्हणून रोहयोचे काम करण्यास तयार होणारे</p> <p>vi. गावाची कामे लवकर पूर्ण करण्यास मदत करण्याच्या हेतूने काम करण्यास तयार होणारे लोकांचे सर्वेक्षण करणे</p> <p>vii. रु.२७३/- पेक्षा कमी मजूरी मिळवणा-या व्यक्ती</p> <p>viii. आर्थिक परिस्थिती बदलून पुढे जाण्यासाठी धडपडणा-या व्यक्ती</p> <p>ix. रोजगार हमी योजनेतून शेतीपुरक जोडधंदा/स्वतःचा व्यवसाय करु इच्छीणा-या व्यक्ती</p>
५	ग्रामपंचायतीला प्रारूपयादी संदर्भात करावयाची कार्यवाही	संरपंच/ गामविकास अधिकारी/ सचिव, ग्रामपंचायत	दि. ०१ ऑक्टोबर २०२३	वैयक्तिक लाभाची कामे देण्याकरिता घरोघरी दिलेल्या प्रारूप यादी सदर लाभार्थीकडे प्रस्तावित लाभ अस्तिवात आहे किंवा नाही याबाबत लाभार्थीसक्षम खात्री करून नमुन्यात नोंदविणे.
६	समृद्ध गावासाठी ग्रामसभा	मतदार यादीतील सर्व नागरिक व गाव पातळीवर प्रशासकीय अधिकारी	दि. ०२ ऑक्टोबर २०२३	महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेअंतर्गत मागील वर्षात करण्यात आलेल्या कामाचा सर्वकष

				अहवाल ग्राम रोजगार सेवक ग्रामसेवक यांनी कामाच्या ग्रामसभेसमोर ठेवावा. तसेच रोजगार हमी योजने अंतर्गत घेण्यात येणाऱ्या अनुज्ञेय कामाची यादी ग्रामसभेसमोर ठेवावी तसेच खालील चार बाबीवर प्रामुख्याने चर्चा करावी १. अपूर्ण कामे २. सेल्फ वरील कामे ३. जॉबकार्डचे अद्यावीकरण ४. ५. सोशल ऑडीट मधील मुददे ६. घनकचरा व्यवस्थापन व मुददे ७. ग्राम स्वच्छता विषयी व मुददे ८. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजने अंतर्गत घेण्यात येणारी कामे जलशक्ती अभियांना अंतर्गत घेण्यात येणारी कामे यावर सर्वकष विचार करण्यात यावा
७.	सर्वेक्षणानंतर प्रारूप यादीवर आक्षेप नोंदविणे	संरपंच/ ग्रामविकास अधिकारी/ सचिव, ग्रामपंचायत	दि. ०५ ऑक्टोबर २०२३ पर्यंत	सर्वेक्षणानंतर तयार होणा-या यादीवर हितसंबंधितांनी आक्षेप असल्यास ते ग्रामपंचायती (ग्रामविकास अधिकारी/सचिव, ग्रामपंचायत) नोंदविणे.
८	आक्षेपांचे खुलासासह अंतिम मान्यतेकरिता सादर करणे.	संरपंच/ ग्रामविकास अधिकारी/ सचिव, ग्रामपंचायत	दि. १५ ऑक्टोबर २०२३ पर्यंत	प्राप्त झालेल्या आक्षेपांवर ग्रामविकास अधिकारी / सचिव, ग्रामपंचायत यांनी खुलासासह सहकार्यक्रम अधिकारी यांचाकडे सादर करणे
९	SECC-२०२१ प्रमाणेजेष्टता यादी अंतिम करणे.	सहकार्यक्रम अधिकारी तथा गटविकास अधिकारी	दि. ३० ऑक्टोबर २०२३ पर्यंत	ग्रामपंचायतकडून प्राप्त झालेल्या आक्षेप व त्याबाबत प्राप्त झालेले खुलासे लक्षात घेउन यादी अंतिम करून ग्रामपंचायतीला लाभार्थी निवड करण्याकरीता पाठविणे.
१०	ग्रामपंचायत स्तरावरीला लेबरबजेट निश्चीत करून	संरपंच/ ग्रामसेवक/ ग्रामरोजगारसेवक/	दि. १६ ऑक्टोबर ते ३० नोव्हेंबर	ग्रामसभांनी ग्रामपंचायत स्तरावरील वार्षिक कृती

	अंतिम करणे.	राज्य यंत्रणांचे क्षेत्रीय अधिकारी/ कर्मचारी	२०२३ पर्यंत	आराखडा २०२२-२०२३ ला मंजूरी देणे, (समृद्धी बजेट आराखडा
११	ग्रामपंचायत स्तरावरील नियोजन आराखड्या संकलन करून पंचायतसमितीकडे सादर करणे.	तहसिलदार/ गटविकास अधिकारी	दि. ५ डिसेंबर २०२३ पर्यंत	सर्व ग्रामपंचायतकडून प्राप्त प्रस्तावाचे संकलन करून 'चानणी करण्यात यावी, मान्यतेसाठी य पंचायतसमितीकडे सादर करण्यात यावा.
१२	पंचायत समिती व्दारे तालुका स्तरावरील एकत्रित वार्षिक नियोजन आराखड्यास मंजूरी देणे व तो जिल्हा कार्यक्रम समन्वयकांकडे सादर करणे.	तहसिलदार/ गटविकास अधिकारी	दि. २० डिसेंबर २०२३ पर्यंत	पंचायत समितीद्वारे तालुका स्तरासाठी प्रस्तावित केलेल्या कामांचा समावेश करून लेबर बजेट व वार्षिक कृती आराखड्यास मंजूरी देण्यात यावी.
१३	जिल्हा कार्यक्रम समन्वयकांव्दारे जिल्हा वार्षिक आराखडा व लेबर बजेट जिल्हा परिषेदेकडे सादर करून मंजूरी घेणे.	जिल्हा कार्यक्रम समन्वयक व सह जिल्हा कार्यक्रम समन्वयक	दि. २० जानेवारी २०२३ पर्यंत	जिल्हा परिषदेव्दारे जिल्हा स्तरासाठी प्रस्तावित केलेल्या कामांचा समावेश करून लेबर बजेट व वार्षिक कृती आराखड्यास मंजूरी देण्यात यावी.
१४	जिल्हा कार्यक्रम समन्वयकयांनी जिल्हा वार्षिक आराखडा व लेबर बजेट मनरेगा आयुक्तालयाकडे सादर करणे.	जिल्हा कार्यक्रम समन्वयक	दि. ३१ जानेवारी २०२३ पर्यंत	सर्व आवश्यक बाबींची खात्री पटविल्याचे प्रमाणित करून प्रस्ताव मनरेगा आयुक्तालयाकडे सादर करण्यात यावा.

*****